

**Juri Joensuu, Kaisa Ahvenjärvi, Anna Helle
& Sanna Karkulehto**

ESIPUHE

**Kirja materiaalisena ja funktionaalisenä
ilmaisuvälineenä**

Tämä tekstikokoelma on kutsuttu koolle ja toimitettu Jyväskylän yliopiston Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitoksessa kirjallisuuden professori Mikko Keskisen pyöreävuotisen juhlapäivän kunniaksi. Mikko Keskisen lukuisista tutkimusintresseistä, joita ovat muun muassa narratologia, intertekstuaalisuus, dekonstruktio, toisto, ääni, kirjallisuus ja teknologiat, kertomuksen ”yliluonnollisuus”, kollaasi ja kokeellisuus, päätimme tätä juhla-antologiaa suunnitellessamme rajata aiheen yhteen viimeisimmistä: kirjaan materiaalisena oliona ja funktionaalisenä ilmaisuvälineenä. Juhla-kirjan tekoon osallistuville kirjoittajille annoimme tehtäväksi keskittyä teksteissään tavalla tai toisella, omien näkökulmiensa ja mielenkiintojensa mukaisesti, kirjaan esineenä ja uniikkina taideteoksena – olivatpa kyseessä erilaisten kirjallisten sisältöjen ilmaisun, tallentamisen ja välittämisen mekanismit tai kirjan ja kirjallisuuden materiaalisuudet.

Mikko Keskisen viimeaikainen, kirjan materiaalisuuksiin kohdistunut tutkimus kertoo laajemmasta ilmiöstä kirjallisuuden kentällä: ubiikin (kaikkialla läsnä olevan) sähköisen tekstuaalisuuden ja digitaalisen median vakiintuminen on saanut kirjailijoiden ja tutkijoiden huomion kiinnittymään jälleen kulttuurin perustekijään ja kyseenalaistamattomaan käyttöliittymään, painettuun kirjaan. Siinä missä aiemmin puhuttiin Gutenbergin galaksista, nykyinen näkökulma on sulkeistanut tämän kosmosta syleilevän metaforan ”Gutenbergin parenteesiksi”: ajatukseksi painetun sanan ja kirjan rajatusta hetkestä ihmiskunnan historiassa. Vaikka kirja ei ole enää hallitseva kulttuurimuoto eikä ainakaan ainoa kulttuurin, sivistyksen tai edes kirjallisuuden symboli, ”se on silti kaikista muista medioista erottuva väline, jonka voima on juuri siinä, että se ei ole di-

gitaalinen”, kuten Raine Koskimaa kirjoittaa tämän antologian es-
seessään.

Oman välineensä toiminnasta kiinnostuneet kirjailijat ovat kar-
toittaneet monenlaisista lähtökohdista kirjan olemusta (mikäli mi-
tään tai jotain sellaista voidaan olettaa), kirjan käyttötapoja, affor-
dansseja, rakennetekijöitä, funktionaalisuutta ja näiden mahdolli-
sia taiteellisesti kiinnostavia virheitä tai madonreikiä. Mikko Kes-
kisen kaltaiset kekseliäät tutkijat ovat vastanneet huutoon, huomi-
oineet kirjallisuuden mediaalisen diversiteetin ja kehittäneet käsit-
teitä sekä tulkintoja kuvaamaan kirjallisuuden monimuotoista ver-
kostoa, joka aina risteilee myös yksittäisen kirjan sisällä. Kirjan tut-
kimus tai kirjatutkimus (*book studies*) on jo joissain eurooppalai-
sissa yliopistoissa oppiaineena tai opintojen suuntautumisvaihtona,
ja sen sukulaisia ovat esimerkiksi kirjahistoria, geneettinen tutki-
mus (käsikirjoitusten ja teosten valmistumisprosessien tutkimus),
mediateoria sekä digitaalisten tekstien ja kokeellisen kirjallisuuden
tutkimus. Juhlakirjan ja kunnianosoituksen ohella tämä antologia
on ensimmäinen suomenkielinen tutkimusjulkaisu, jossa keskity-
tään kirjallisuuden, erityisesti kirjan, materiaalisuuden kysymyk-
siin. Yhdeksän vertaisarvioidun tutkimusartikkelin lisäksi mukana
on muun muassa runoja ja vapaamuotoisia esseitä.

Antologia on kirjaan rajatusta aiheestaan huolimatta muodoil-
taan ja lähestymistavoiltaan moninainen. Ensimmäisessä osiossa
“Materiaalisia ja radikaaleja tekoja” kirjaesineen teemaan johdat-
taa Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden professori emerita Leena
Kirstinän essee runoilija Väinö Kirstinän (1936–2007) muistikir-
jasta. Esseessä kirjan esineluonteeseen, kirjoittamiseen, runouteen
ja muistiin liittyvät kysymykset linkittyvät kahteen antologiassa
usein esille tulevaan aiheeseen: uniikkiuteen ja käsitteellisyyteen.
Esseetä seuraa juhlarunoutta kolmelta jyväskyläläiseltä runoilijal-
ta. Suvi Vallin kollaasiruno on vastalahja innostavalle puolisolle.
Askartelu sai alkusysäyksensä Mikolta joululahjaksi saaduista Her-
ta Müllerin kollaasikokoelmista *Die Blassen Herren mit den Mok-
katassen* (2005) ja *Vater telefoniert mit den Fliegen* (2012). Mül-
lerin lehtileikkeistä koostamat kollaasit ovat kuvataiteen ja runou-

den risteymiä, jotka on julkaistu värillisinä faksimile-sivuina. Vallin kollaasisarja ”Kukkia Mikolle” muodostuu niin ikään kirja- ja lehtilöydöistä.

Raisa Marjamäen *typescriptit* ovat peräisin antologian toimitamisen aikana työn alla olleesta runokokoelmasta. Yhtenä tekstin järjestelyprosessin vaiheena Marjamäki siirsi käsin kirjoitetut tekstiluonnokset mekaanisella kirjoituskoneella paperille. Runoja lukiessa voi miettiä nyt jo vanhentuneena pidetyn kirjoitusteknologian mahdollisesti tuottamia merkityksen lisiä. Nämä runot tuovat myös yhden lisän suomalaiseen kirjoituskonerunouteen, jossa koneella kirjoitettu teksti muodostaa lopullisen tekstin tai teoksen ilman latomista tai taittamista. Marjamäen tuotantoa käsitellään myös Juri Joensuun ja Juha-Pekka Kilpiön tutkimusartikkelissa. Harry Salmenniemen tätä antologiaa varten kirjoittama ”Yö ja kirja” ottaa lähtökohdakseen lukukokemuksen mahdollisen arvaamattomuuden ja totaalisuuden: kirja, ”ei ainoastaan sisältäpäin”, voi olla lukijaansa armottomasti haastava ja peilaava kone, ja lukeminen (”tietenkin riski”) voi olla peruuttamaton askel johonkin uuteen. Osion päättävä Kari Rummukaisen tekstikokonaisuus palaa Kirstinän aloitusesseessään käsittelemiin muistiin sekä muistamiseen: tekstit kiertelevät kollaasimaisten leikkausten, lainausten ja viittausten sekä muistojen ja väärinmuistamisten pöheikössä ja approprioivat niin tekstuaalisia kuin visuaalisia aineistoja.

Kirjan toisessa, kirjaesineiden materiaalisuuteen keskittyvässä osiossa matkaa kannesta kanteen ja takaisin tarkastellaan muun muassa mediaalisesti innovatiivisessa lastenkirjallisuudessa. Kuten Heta Marttinen kirjoittaa artikkelissaan: ”lastenkirjallisuus kaikessa moninaisuudessaan tarjoaa erinomaisen alustan muotoon ja materiaalisuuteen tai ilmaisuun ja sisältöön liittyvälle [- -] kokeilulle ja leikkittelylle”. Osion aloittavassa Urpo Kovalan artikkelissa palataan suomalaisen lukemisen ja kirjallisuuden varhaisvaiheisiin. Artikkeliki käsittelee kirjahistoriallisesti erikoista tapausta, niin kutsuttua Pälkäneen puuaapista. Se oli isonvihan aikaan (1719) leppäpuusta kaiverreilla painolaatoilla, luultavasti myös itse tehdyllä paperilla painettu aapiskirja. Teos figuroi kirjallisuushistoriassa

olemattomuudellaan, sillä sitä ei ole säästynyt yhtään kappaletta. Kovala käsittelee olemattoman teoksen ”olemassaolon” rakentumista epitekstien kautta – Gérard Genetten käsite, joka esiintyy muissakin antologian artikkeleissa.

Raine Koskimaa käsittelee artikkelissaan hybridimuotoisia, lapsille ja aikuisille suunnattuja kirjoja – laajennettua kirjallisuutta, jossa painettu kirja on vain yksi osa kokonaisteosta. Heta Marttinen puolestaan kurkistaa paljon hyödynnettyyn kuvakirjan tyyppiin, kurkistuskirjaan eli kirjaan, jonka sivuilla on reikiä tai luokkuja, ja Oskari Rantala tarkastelee sarjakuvalehteä oman materiaalisuutensa tiedostavan sarjakuvan mediumina. Jotkut sarjakuvantekijät, kuten käsikirjoittaja Alan Moore, ovat nostaneet etualalle yleensä näkymättömän välityskanavan roolissa pysyvät, lehden materiaaliin formaattiin liittyvät ulottuvuudet.

Antologian kolmannessa, ”Kirjan liepeillä” liikkuvassa osiossa kaksi ensimmäistä artikkelia selvittelevät kirjaan kohdistettuja materiaalisia ja käsitteellisesti motivoituja tekoja kotimaisessa nykykirjallisuudessa. Juha-Pekka Kilpiö keskittyy yhden teoksen, Raisa Marjamäen sitomattoman kirjan *Ei kenenkään laituri* (2014) poikkeukselliseen rakenteeseen ja materiaaliseen rajoitteeseen. Juri Joensuun artikkeli kartoittaa tuhonnan ja luovan väärinkäytön tapoja suomalaisessa runoudessa, konseptuaalisessa kirjallisuudessa sekä taiteilijakirjoissa. Osion päättävä Laura Piipon artikkeli kääntää huomion harvoin esille nostettuun kirjallisuuden reuna-alueeseen, marginaaleihin. Käsite ymmärretään artikkelissa sekä institutionaalisenä, kulttuurisena että konkreettisenä (kirjan sivun teknologiaan liittyvänä) marginaalisuutena.

Neljännessä, kirjallisuudentutkimuksen käännteitä sekä kirjallisuuden kurittomia kehyksiä ja geometriaa tarkastelevassa osiossa Mari Hatavara, Matti Hyvärinen, Maria Laakso, Hanna Rautajoki ja Jarkko Toikkanen selvittelevät onnittelutekstistään varten (de)konstruoimallaan haastattelututkimuksella ja käsiteanalyysillä henkilökohtaisia suhteita kirjan materiaalisuuteen. Samalla tulee lanseeratuksi kertomuksentutkimukseen uusi ”parsainen käänne”. Maria Mäkelä käsittelee kriittisesti niin kutsutun kerronnallisen

käänteeseen ja nykyisen ”tarinatalouden” kontekstissa välineellistä kirjallisuuskäsitystä sekä kirjallisuutta koskevaa hyötypuhetta. Mäkelän näkökulma on myös mediaalinen: sosiaalisella medialla on ollut oleellinen vaikutus kertomusmuodon välineellistymiseen. Joonas Säntti uppoutuu kokeellisen nykykirjallisuuden metalepsiksiin eli kerronnan hierarkkisten tasojen rikkomuksiin. Säntin artikkelin tutkimuskohde, Anu Kaajan romaani *Leda* (2017), hyödyntää sekä kerronnallisia paradokseja että visuaalisia keinoja. Tiina Katriina Kukkonen kiinnostuksen kohteena on tutkia antiikin aikaisen matemaatikon Eukleideen sekä italialaisen renessanssineron Leon Battista Albertin inspiroimana Aleksis Kiven *Seitsemässä veljessä* esiintyviä geometrisia muotoja.

Kirjan viimeisessä osiossa Keijo Virtasen runollinen essee pohdii (ja havainnollistaa) kirjoituksen ainaista keskeneräisyyttä, ennakkoimatonta haarautuvuutta ja moniäänisyyttä – kirjoituksen (prosessin), kirjan (pysähtymisen) ja kirjoittamisen (lopettamisen) välikästä suhdetta. Lopuksi Mika Hallilan essee palaa perusasioihin: kirjaesineeseen, puihin ja Haavikkoon, jonka runoudessa lukija törmää usein kirjoihin, kirjoittamiseen, kirjanlehtiin ja papereihin.

Jyväskylässä, professori Keskinen onnittelijoiden joukkoon liittyen ja maljan nostaen

Kaisa Ahvenjärvi, Juri Joensuu, Anna Helle ja Sanna Karkulehto